

III ZIELKUNDE III

Het „ik“.

I. 1)

Het woord „ik“ is een zeer merkwaardig woord. Er worden allerlei beteekenissen aan dit woord gegeven.

Het meest bekend is wel die betekenis van het woord, die heel de persoonseenheid omvat.

In deze betekenis heeft het woord nu eens meer speciaal betrekking op het lichaam, dan weer meer op heel de persoonlijkheid.

Wanneer iemand b.v. zegt: „Ik ben 1.82 M. lang“ of „Ik ben scheef gegroeid“, dan bedoelt hij daarmee zijn lichamelijken toestand. Wanneer hij daarentegen zegt: „Ik ben wakker“ of „Ik studeer“, dan bedoelt hij met „ik“ zijn totaal-persoon, dus de totaliteit van mijnheer X., die hij in de samenleving vertegenwoordigt.

Op deze wijze wordt het woord „ik“ in de samenleving zeer dikwijls gebruikt. En er is natuurlijk geen enkel bezwaar tegen, dat het zoo aangewend wordt.

Wanneer wij echter aanvankelijk blijven uitgaan van het gewone spraakgebruik, dan valt het ons op, dat het woord „ik“ ook nog in anderen zin gebruikt wordt. Zeer duidelijk is deze wijze van spreken ook in de Schrift. In een tekst als „hetgeen ik wil, dat doe ik niet, maar hetgeen ik haat, dat doe ik“ (Rom. 7:15) wordt het woord „ik“ telkens in anderen zin gebruikt. „Hetgeen ik haat, dat doe ik“. En wij denken dan aan dien anderen tekst: „Indien ik hetgeen doe dat ik niet wil, zoo doe ik nu hetzelfde niet meer, maar de zonde die in mij woont“ (Rom. 7:20), d.w.z. als ik, Paulus, zondig, dan doet niet mijn diepere „ik“, mijn wedergeboren ik, die zonde. Dan zondigt wel de mensch Paulus, maar deze zonde komt niet voort uit zijn eigenlijke „ik“. Zoo doe ik nu hetzelfde niet meer, maar de zonde die in mij woont.

Hier komen wij dus in aanraking met een andere betekenis van het woord „ik“. „Ik“ is hier niet meer de persoon in zijn totaliteit, maar „ik“ is hier het diepste innerlijk wezen.

Analoog aan dit gebruik van het woord „ik“ spreken wij ook in de dagelijksche omgangstaal van iemands „eigenlijke“ ik. Zoo is ook te begrijpen, dat iemand kan zeggen: „In het diepst van mijn ziel leeft de wensch om anders te zijn dan ik ben.“ Telkens weer gaat men bij de dagelijksche spreektaal terug op een verder verwijderd „ik“, dat met de gewone persoonsverschijning niet kan worden geïdentificeerd.

De vraag is nu, wat wij onder dat laatste „ik“ moeten verstaan.

Om die vraag te beantwoorden, moeten wij eerst nagaan, of dat „ik“ eigenlijk wel werkelijk bestaat, of wel dat het misschien alleen maar in de spreektaal voorkomt om zekere algemeene gevoelens te omschrijven.

Deze vraag kan van twee zijden benaderd worden. In de eerste plaats kan men trachten deze vraag te beantwoorden aan de hand van de z.g. beschrijvende psychologie. In de tweede plaats kan men deze vraag ook benaderen van de zijde

¹⁾ De vorige maal stond er onder den titel van het artikel door een zetfout een I. Deze I behoorde daar niet.

De onderscheiding tusschen deze twee begrippen is nieuw. Vooral echter wijkt Shaw af, door zijn keuze uit dit tweetal. Dat hij door zulk een negativistisch standpunt tevens de doelstelling, die aan het idealisme eigen is, verliest, is duidelijk!

Dat Shaw voorts den groei der idealen nagaat, hun ontwikkeling naar het „realisme“ toe, hangt samen met een op den voorgrond tredende gedachte in zijn werk: zijn opvatting van de „Creative Evolution“, de scheppende ontwikkeling. Het is een aan alle leven inherente macht, die het leven, den mensch, tot steeds grooter vervolmaking voert.

Zoo betekent het realisme voor Shaw een hogere trap van volmaaktheid, van waarheid, dan het idealisme. Deze volgorde is niet zonder betekenis. Een houding, wars van elke speculatie, iedere illusie, voor geheel zijn werk kenmerkend, spreekt ook hierin zeer duidelijk.

Het middel, dat Shaw aanwendt, om de maskers van de idealen af te rukken, is de spot. Al het oude wordt in zijn werken aangevallen en als ongerijmd verworpen. Zoo illustreert hij in dramavorm in „Getting married“ de ontoereikendheid van het huwelijk op den tegenwoordigen grondslag, terwijl hij in „Fanny's first play“ en „You never can tell“ de gezinsverhoudingen en hun dwaasheid aan critiek onderwerpt. De betekenis van deze stukken ligt dan hierin, dat de idealen, die er in aan de orde worden gesteld, vernietigd en belachelijk gemaakt worden. Hierdoor werden ze voor Shaw meer dan louter kluchten.

De vraag rijst of Shaw nu werkelijk een realist is, d.i. of zijn voorstelling der werkelijkheid en zijn meening over haar waarden nu betrouwbaar

van de z.g. verklarende psychologie. Zelfs zouden wij verder kunnen gaan en de stelling kunnen poneeren, dat de wijsgeerige psychologie hier een taak heeft, en misschien wel de gewichtigste. Waaraan wij dan weer zouden willen toevoegen, dat bij de laatste de theologie stellig een invloedrijk woord moet meespreken.

Wij krijgen dus achtereenvolgens de taak om het vraagstuk van het „ik“ te benaderen vanuit het standpunt van

- 1e. de beschrijvende psychologie,
- 2e. de verklarende psychologie,
- 3e. de wijsgeerige psychologie,
- 4e. de theologie.

* * *

In de beschrijvende psychologie doen wij niet anders dan de onderscheiden psychische verschijnselen, die wij in het leven constateeren, beschrijven. Deze beschrijvende psychologie richt zich op al die verschijnselen, welke psychisch van aard zijn en die in ons bewuste leven zich aan ons als gegevens aanbieden.

Daarom schakelt de beschrijvende psychologie aanvankelijk elke „ik“-gedachte, die betrekking heeft op het lichaam, uit, wijl zij daarin geen psychisch gegeven heeft. In de tweede plaats schakelt deze psychologie eveneens aanvankelijk uit de gedachte aan een substantieel onsterfelijk „ik“, omdat ook het bestaan van zulk een „ik“ in de concrete navijnsbare feiten niet is aan te toonen.

Blijft er dan in dat geval toch nog een „ik“ over, waarmee de beschrijvende psychologie zich heeft te bemoeien? Indien ja, dan moet natuurlijk achteraf gevraagd worden, wat dan de aard van dit „ik“ is, en daarvoor moet de verklarende en de wijsgeerige psychologie, eveneens de theologie te hulp worden geroepen. Wij beginnen slechts met hier te vragen: „Heeft de beschrijvende psychologie het noodig, het bestaan van een „ik“ te aanvaarden?“

In de historie is men bij de beschrijvende psychologie gewoonlijk wel uitgegaan van het bestaan van zulk een „ik“. Maar men aanvaardde dan het bestaan van dat „ik“ zonder omtrent zijn wezen eigenlijk iets te kunnen zeggen. Men wist met het woord „ik“ gewoonlijk niet veel te beginnen. Het was iets leegs, iets, dat zich niet voor beschrijving leende; waarom de beschrijvende psychologie haar taak dan ook beperkte tot de beschrijving van de aanwezigheid van dat „ik“, zonder dat men aan het beschrijven van het wezen van dat „ik“ toekwam.

Dit is oorzaak geweest, dat verschillende psychologen het bestaan van dat „ik“ eenvoudig hebben ontkend. Messer geeft in zijn „Psychologie“ (Uitgave 1922, blz. 360) verschillende uitspraken van psychologen, die het eigenlijke „ik“ in de beschrijvende psychologie niet willen aanvaarden. Zoo zegt Ernst Mach b.v. „De bewustzijns-elementen vormen het „ik“. „Ik“ wordt gewaar, dat iets groen is, wil zeggen, dat het element groen in een zeker complex van andere elementen voorkomt. Daarmede is alles gezegd.“

Het Sensualisme trachtte het „ik“ op te vatten als in wezen niet bestaande en poogde het te verklaren uit een soort gewaarwordingscomplex.

Ook andere richtingen wilden juist op grond van het niet beschrijfbaar zijn van dat „ik“ het bestaan van het „ik“ ontkennen.

Nu is echter het feit, dat het „ik“ onbeschrijfbaar is, op zichzelf geen argument,

is. Een realist in den gewonen zin des woords, zeker niet. De spot is een slecht middel tot een overtuigende voorstelling. Maar ook de ernst, waarmee het nieuwe wordt gebouwd, ontbreekt er te veel aan. Het wekt veelszins den indruk, alsof het Shaw om den spot met de idealen meer te doen is dan om een positief en ernstig-bedoeld realisme. Men zou kunnen zeggen, dat Shaw realist is, insover hij anti-idealist is.

Hierin ligt dan ook het groote verschil met Ibsen. Nu Shaw zich zelf met Ibsen verwant voelt en zegt, dat zijn eerste werken onder invloed van Ibsen geschreven werden, is een vergelijking voor de hand liggend en interessant. Bij Ibsen werd alles tot innerlijke noodzaak, 't was geheel doorleefd. Handeling en discussie gingen in elkan- der op. Bij Shaw wordt de harmonie der structuur reeds aanstonds verbroken, doordat de discussie met den gang van zaken weinig van doen heeft. En — waar bij Ibsen de handeling geheel den inhoud van den dialoog weergaf, ligt bij Shaw, bij scheiding dezer twee, het zwaartepunt geheel in den dialoog. Zoo is, bijvoorbeeld, een zijner eerste drama's, die hij tezamen „Three unpleasant plays“ noemde, ik bedoel „Widower's Houses“, eigenlijk een heel gewone liefdesgeschiedenis, hoewel het een sociale strekking heeft te hebben en van discussies vervuld is. Wat bij Ibsen ernstig-indringende critiek was, is bij Shaw vervlakt tot spot. Shaws critiek is louter verstandelijk. Het vermogen zich in toestanden in te leven, er onder te lijden desnoods, ontbreekt hem. En dit was Ibsen's kracht. Men vergelijke eens de vrouwenfiguren bij Ibsen en Shaw, die bij beiden een groote rol spelen. Bij Ibsen, — men denke aan Nora in een

waardoor de beschrijvende psychologie kan concludereen, dat het „ik“ niet bestaat. Immers deze onbeschrijfbaarheid is een verschijnsel, dat voorkomt bij alle bewustzijns-elementen. Wanneer ik gewaar word, dat iets bitter smaakt, en ik dus een onlustgevoel krijg, kan ik eigenlijk ook geen beschrijving geven van dat onlustgevoel. Als ik zeg: „Het is bitter“, moet ik er maar op vertrouwen, dat degene, tot wie ik spreek, weet, wat ik eigenlijk met bitter bedoel. Wanneer ik over de diepere psychische ervaringen, die berusten op zulk persoonlijk beleven der dingen, handel, doe ik niet anders dan een beroep instellen op een levenservaring van de menschen tot welke ik spreek. Wanneer ik b.v. zeg „Ik gevoel mij gekrenkt“, dan is het mij niet mogelijk, duidelijk te maken wat ik bedoel, als ik spreek tegen iemand, die zichzelf nog nooit gekrenkt gevoeld heeft en zich ook niet gekrenkt gevoelen kan. Ik kan wel pogen door beeldspraak of door vergelijkingen zoo ongeveer den ander duidelijk te maken, wat ik bedoel, maar het blijft altijd bij een „zoo ongeveer“. Hieruit volgt dus, dat het spreken over bewustzijns-elementen steeds berust op een verstaan van den ander. Zonder dat die ander mij verstaat heb ik het altijd over iets leegs, iets onaanschouwlijks, iets ongrijpbaars.

Het argument, dat met het spreken over het „ik“ steeds bedoeld wordt op iets, dat toch eigenlijk niet beschreven kan worden, mag voor de beschrijvende psychologie dus geen reden zijn om aan het werkelijk bestaan van het „ik“ te twijfelen.

God heeft de menschen zoo gemaakt, dat zij over het diepste wezen van hun gewaarwordingen elkander kunnen verstaan, ook al is het niet mogelijk, een volkomen adequate beschrijving te geven van hetgeen in hun diepste wezen feitelijk aanwezig is.

Nu valt het op, dat bij het handelen over „het eigenlijke ik“ wel degelijk zulk een wederzijdsch verstaan mogelijk is. Wanneer deze uitdrukking gebruikt wordt, dan doet de spreker op een centraal moment in zijn bewustzijnsleven, een moment van zeer speciale eigen gekarakteriseerde betekenissen.

Het woord „ik“ in den daareven aangeduiden zin wordt zoowel in het praktische leven alsook in de wetenschap voortdurend gebruikt; het gebruik van dit woord is zelfs noodzakelijk om bepaalde gedachten, bepaalde bedoelingen tot uiting te brengen.

En hoewel nu op zichzelf daarmee nog niets bewezen is, zouden wij toch wel kunnen zeggen, dat wij hier een gunstige indicatie vinden voor het werkelijk bestaan van een „ik“, voor het werkelijk aanwezig zijn van een bewustzijn van een „ik“ temidden van de veelheid van onze bewustzijns-elementen.

Daarnaast mag nog iets anders onze aandacht niet ontgaan.

Het is dit.

Het spraakgebruik geeft ons nog een zeer eigenaardige indicatie voor het wezen van datgene, wat men met „het eigenlijke ik“ bedoelt.

Wanneer wij het object van de psychologie omschrijven als „belevingen“, dan valt het op, dat deze uitdrukking beleven niet op het „ik“ zelve past. Voor ons bewustzijn is het eigenaardige van de belevingen juist, dat het „ik“ zelf geen beleving is, maar dat alle belevingen, zooals zij beleefd worden, juist beleefd worden door dat eigenlijke „ik“. Daarmede is dus gezegd, dat het „ik“ als object van de beschrijvende psychologie in een

„Poppenhuis“ — zijn ze vóór alles vrouw, hun streven is slechts dat vrouw-zijn nu ook geheel te ontloopen. Ibsen dacht zich ieder zijner figuren zoo volkomen in, dat men van elk hunner weer een geheel ander beeld krijgt. Shaws vrouwen daarentegen missen dit eigene, ze gelijken alle op elkaar. En ze zijn dan nog hard en onwonderlijk, van Shaw zelf uitgezien. Ze hebben geen innerlijke roeping, slechts hebben ze de neiging den man, op wien ze het gemunt hebben, als een furie te achtervolgen. Diepere idealen mist men bij hen. Voor Shaw is dit een dankbare gelegenheid, er komische situaties mee te scheppen. Zoo wordt, afgezien van de historische betrouwbaarheid, de figuur van Jeanne d'Arc, in „St. Joan“, geheel op deze wijze getypeerd. De man speelt dan de rol van den bevreemde, die tegen wil en dank overmeesterd wordt. Men herkent er Ibsen nauwelijks in!

Ten slotte hangt zijn opvatting over „Idealism“ zeker samen met het Socialisme, waarvan Shaw aanvankelijk een groot voorstander was. Telkens weer richt zich zijn critiek op concrete toestanden, op maatschappelijke fouten, op sociale „idealism“, die dan aan een uiterlijke critiek worden onderworpen. In ieder zijner stukken is deze trek onmiskenbaar. Bepaalde wanverhoudingen in gezin, maatschappij, staatkundig leven worden aangevallen en bij voorkeur vanuit een sociaal standpunt. Het is niet zonder betekenis, dat Shaw zijn later in boekvorm verschenen voordrachten over „The Quintessence of Ibsenism“ voor de Fabian Society, een in Engeland vooraanstaande socialistische vereeniging, hield.

W. N. VISSERMAN.

(Wordt voortgezet.)